

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för humaniora

Utomäktenskaplig sexualitet – i Orust och Tjörns häradsrätt

Från 1662 till 1778

Sofie Hedlund

2012

C – uppsats 15 hp
Historia

Handledare: Bengt Nilsson
Examinator: Jan Stattin

Innehållsförteckning

Ordförklaringar	3
1. INLEDNING	4
1.1. Syfte	4
1.2. Frågeställningar	5
1.3. Källor och källkritik.....	5
1.4. Metod	6
2. BAKGRUND	8
2.1. Landslagen med 1608 års lagtillägg	10
2.2. 1686 års kyrkolag	10
2.3. 1734 års lag.....	11
2.4. 1741 års kyrkolag.....	12
3. TEORI.....	12
4. TIDIGARE FORSKNING.....	14
5. KVANTITATIV ANALYS AV UTOMÄKTENSKAPLIG SEXUALITET I ORUST OCH TJÖRN	22
5.1. Diagram 1, Antal sexualbrott som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1662-1736.....	22
5.2. Diagram 2, Antal sexualbrott med fällande domar som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1662-1736.	22
5.3. Diagram 3, Antal sexualbrott som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö 1737-1741.	25
5.4. Diagram 4, Antal sexualbrott med fällande domar som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö 1737-1741.....	25
5.5. Diagram 5, Antal sexualbrott som behandlades vid Orust och Tjörn häradsrätt från Morlanda och Skaftö 1737-1740.....	27
5.6. Diagram 6, Antal sexualbrott med fällande domar som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö.....	27

6. KVALITATIV ANALYS AV UTOMÄKTENSKAPLIG SEXUALITET I ORUST OCH TJÖRN	29
6.1. Period I, 1662-1736	29
6.2. Period II, 1637-1740	31
6.3. Period III, 1741-1778	32
7. SLUTSATSER.....	33
8. SAMMANFATTNING.....	40
9. SLUTORD.....	42
10. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	43

Ordförklaringar

Enkelt hor – Sexuellt umgänge där ena parten var gift med någon annan.

Dubbelt hor – Sexuellt umgänge där båda parterna var gifta med någon annan.

Mökränkning – Sexuellt umgänge mellan två ogifta personer av motsatt kön. Efter 1694 rubricerades mökränkning som lönskaläge eller lägersmål.

Lönskaläge - sexuell förbindelse mellan två ogifta personer som varken var släkt med varandra eller i svågerskap till varandra.

Blodskam – sexualitet med nära släktskap, ett äldre ord för incest.

Tidelag – Sexuellt umgänge med djur.

Lägersmål – Olovligt sexuellt umgänge mellan man och kvinna som inte är gifta med varandra.

Förbundsbytan – Sexuellt umgänge innan sörjetiden var ute (änka/änkeman).

Kyrktagning – När en kvinna fött barn skulle det gå sex veckor från förlossning innan hon fick återupptas i den kyrkliga gemenskapen. Under denna period skulle hon avstå sexuellt umgänge.

Kyrkoplikt – Att inför församlingen stå på pliktpallen och avlösas.

Avlösning – Absolution, att få syndernas förlåtelse av en präst.

Kroppsplikt – Kroppsstraff.

Mökränkning, lönskaläge och lägersmål har samma betydelse det är benämningen på brottet som förändrats genom tiden.

1. INLEDNING

Det finns forskare som påstår att 1600-tals människor, för oss som lever i dag, var främmande gestalter. Detta påstående grundar sig på att 1600-tals människor tänkte och agerade på sätt som för oss är svårförståeligt. Det är först under 1700-talet som människans tankemönster påminner om dagens människor.¹

Under 1700- och 1800- talet ökade antalet barn födda utom äktenskapet och vissa historiker menar att det skedde en sexuell revolution. Fram till 1700-talets slut var det ett brott att föda barn utom äktenskapet. Sexualbrotten sågs på olika sätt och hade därför olika benämningar. Under 1600-talets andra hälft försvann begreppet mökränkning, som betonade att kvinnan kränkts, och fick en könsneutral benämning, lönskaläge och lägersmål, då även kvinnan dömdes och straffades enligt lag. En tydlig konsekvens blev att allt fler kvinnor dömdes och i högre utsträckning än männen.²

Lönskaläge och lägersmål var brott av ogifta personer, där straffet var böter och pliktfull. Den dömda fick stå, vanligtvis i tre söndagar, och skådas av församlingens medlemmar. Enkelt eller dubbelt hor, när en eller båda parter var gift med någon annan, straffades hårdare. Dubbelt hor var även belagt med dödsstraff, däremot sjönk antalet verkställda dödsstraff på dubbelt hor med tiden.³

1.1. Syfte

Syftet med den här uppsatsen är att genom domböcker, studera den kvinnliga sexualiteten utanför äktenskapets ramar. Jag vill undersöka den förbjudna sexualiteten och dess följder. Vilka brott straffades och hur tillämpades lagen för dessa brott? Hur var attityden mot de kvinnor och män som begick sexualbrott? Jag vill även studera om de områden jag valt i Bohuslän, följer normen i övriga landet, där kvinnan dömdes i högre utsträckning än mannen och vad detta berodde på.

¹ Hedenborg & Kvarnström, 2006, s. 25

² Hedenborg & Kvarnström, 2006, s.74-75

³ Hedenborg & Kvarnström, 2006, s.75

1.2. Frågeställningar

1. Hur förändrades normerna för sexualiteten genom samhällets institutioner, som häradsrätten, och hur påverkade 1734 års lag och 1741 års kyrkolag, synen på sexualitet jämfört med 1608 års lagtillägg och 1686 års kyrkolag?
2. Hur var attityden från häradsrätten som upprätthöll lagen, mot dem som dömdes för sexualbrott? Fanns det skillnader i attityder mot män respektive kvinnor?
3. Hur följer mitt undersökningsområde, Orust, Tjörn i Morlanda pastorat, övriga landet när det gällde kvinnliga sexualförbrytare och hur de dömdes?

1.3. Källor och källkritik

Jag har använt mig av *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 1-3* som är Olof Brattös samling av notiser ur protokollen för Orust och Tjörns häradsrätt i Morlanda pastorat. Brattö är namn- och släktforskare och har gett ut flera böcker som är koncentrerade till Bohuslän. Dessa samlingar finns i tre delar där den första behandlar tiden 1662-1725. Den andra delen behandlar tiden 1726-1740 och den tredje delen 1741-1760. Dessa är ett urval begränsat till ett pastorat, Morlanda. Olof Brattö har tolkat dombokens text och han har även förenklat språket på vissa ställen för att underlätta för läsaren. Däremot har Brattö behållit citat som han ordagrant citerat, han har även angett personers olika ställningar inom familjen, inom yrket och inom trakten, det vill säga personers sociala ställning i samhället. Hans urval är Morlanda pastorat med undantag för Skaftö då dessa redan finns utgivna av Hans Ganstrand, som är en samling av domstolsprotokoll för tiden 1662-1784. Domstolsprotokollen är i Brattös samling ej fullständiga, då han sammanfattat rättsfallen med huvudvikten på det sociala problem ett rättsfall kan belysa.⁴

Jag har även använt mig av avskrifter från renoverade domböcker för Orust och Tjörns härads tingsrätt där ärenden om Skaftö och båtsmän är medtagna. Skaftö dombok finns i två delar, den första delen sträcker sig mellan åren 1662-1749 och den andra mellan åren 1750-1784. Denna samling är avskriven av Hans Ganstrand men åren 1662-1667 är från Folke Almegius sammanställning av Orust och Tjörns dombok. Skaftö dombok är till skillnad från Morlanda och Olof Brattö, avskrivna efter originalen där man bevarat förkortningar och den ursprungliga och fullständiga texten.⁵

⁴ Brattö 1, 2000

⁵ Ganstrand, 1985

Området jag studerar ligger i Bohuslän, där fanns ett indelningsverk redan 1692 där dragoner, soldater och båtsmän var anställda i indelningsverket.⁶ Båtsmän är manliga personer som gör manskapstjänst på ett handels- eller krigsfartyg.⁷

Morlanda församling var uppdelad i sex rotar där Skaftö med tillhörande öar tillhörde sjätte roten. Morlanda tillhörde den första roten som låg längst norrut i Bohuslän.⁸

Då mitt syfte är att undersöka vilka sexualbrott som kom upp till tinget och hur dessa dömdes, är dessa källor i min studie användbara då jag inte kommer att undersöka hur många sexualbrott som förekom.

1.4. Metod

Mina källor är, som jag nämnt tidigare, från Morlanda och Skaftö, i Orust och Tjörns häradsrätt. Jag kommer endast att undersöka sexualbrott som kommit upp till tinget. Fall som berör underhåll för barn, där det tidigare förekommit sexualbrott kommer jag att utesluta. Jag kommer även att utesluta fall som behandlar förtal om enkelt hor, där ingen blivit dömd för detta och där parten till den anklagade går i god för sin äkta hälft. Även fall där ingen dom utfäst utesluts, då exempelvis båda eller ena parten rymt. Jag kommer endast att undersöka frivillig sexualitet mellan man och kvinna och jag kommer alltså inte att undersöka homosexualitet, våldtäkt, blodskam eller tadelag. Även förbundsbrutan kommer jag att utesluta i min undersökning. De sexualbrott som jag kommer att undersöka är: mökränkning, lönskaläge, lägersmål, enkelt och dubbelt hor. Detta då just dessa brott visar på den kvinnliga sexualiteten. Jag kommer analysera materialet med både kvantitativ och kvalitativ analys, då den kvalitativa analysen är nödvändig för mina frågeställningar.

Jag kommer att redovisa Morlanda och Skaftö tillsammans. Jag kommer att börja med en kvantitativ analys där jag kommer att dela in undersökningsområdet i tre olika tidsperioder. Den första perioden berör åren 1662-1736. Denna indelning motiveras med att domböckerna börjar 1662 och det skulle dröja till 1736 innan 1734 års lag började tillämpas. Därefter kommer jag att redovisa de olika brotten i stolpdiagram. Brotten som mökränkning, lönskaläge och lägersmål har samma innebörd, men kommer att redovisas separat i diagrammen. Detta då begreppet mökränkning försvinner efter 1600- talets slut och jag kommer att använda mig av de begrepp som står i källorna.

⁶ <http://www.bohuslansforsvarsmuseum.se>

⁷ <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

⁸ Brattö, (3), 2000, s. 5

Däremot kommer jag att använda begreppet lägersmål där det i källorna står "köttslig beblandelse" eller ingen benämning på sexualbrottet, där det är uppenbart att brottet handlade om lönskaläge/lägersmål. Jag kommer därefter att redovisa män och kvinnor separat som fick böter för de olika brotten. De som friades eller inte straffades av andra skäl kommenterar jag separat. I diagrammen redovisas varje brottskategori för sig själv. I min sammanfattning kommer jag att redovisa lönskaläge och lägersmål separat trots att dessa rubriceringar har samma innebörd. Detta för att se om det förekom några skillnader mellan dessa benämningar. Även hur många som dömdes till kyrkoplikt redovisas. Jag kommer även att redovisa hur många fall som resulterade i en graviditet och hur och om barnafäderna dömdes till underhåll.

Den andra perioden sträcker sig mellan 1737 och 1740 och redovisas på samma sätt som den första perioden. Denna indelning motiveras med att 1734 års lag hade börjat gälla men 1686 års kyrkolag gällde fortfarande. Diagrammen 3 och 4 under denna period har tyvärr fått indelningen 0,5, 1,0, 1,5 och så vidare, vilket jag inte lyckats redigera då programmet jag använt mig av gör denna indelning.

Den tredje perioden har indelats mellan åren 1741-1778, då 1741 års kyrkolag hade trätt i kraft. Även om Skaftö dombok sträcker sig till 1784 kommer jag endast redovisa fall fram till 1778 då Gustav III:s reformer började slå igenom och en mer humaniserad syn på straff och brott gjorde sig gällande.

Därefter kommer jag att göra en kvalitativ undersökning där jag kommer att studera de fall som fick en fällande dom. Dessa har samma tre tidsindelningar som min kvantitativa undersökning. Där kommer jag att analysera fallen och hur de olika institutionerna upprätthöll lagen, hur de övergripande normerna utformades och hur sexmoralen upprätthölls. Jag kommer även att undersöka normen om könen och redovisa vilka följder som sexuallagstiftningen fick för män respektive kvinnor. Då tidigare forskning tyder på att sexualbrottsstatistiken efter 1694 kom att överrepresenteras av kvinnor, är detta även intressant att undersöka, för att se om detta även kom att gälla i mitt undersökningsområde. Tidigare forskning har även påvisat hur kvinnorna som dömdes, ofta fick en nedsättande benämning av sitt kön, mannen däremot titulerades oftast av sitt yrke. Detta är även intressant att undersöka i mitt undersökningsområde.

I min kvalitativa analys kommer jag att studera de fall som fick fällande domar och dessa kommer delas upp i samma perioder som i min kvantitativa analys, vilket är 1662-1736, 1737-1741 och 1742-1778. Dessa kommer däremot redovisas i två olika brottskategorier, då min kvantitativa undersökning visar att det inte var någon skillnad på lönskaläge och lägersmål, inget i min undersökning tyder på att det fanns äktenskapslöfte i lägersmålen, därför väljer jag att redovisa dessa tillsammans och enkelt hor redovisas separat. Däremot kommer jag i min sammanställning av resultaten att diskutera dessa två kategorier tillsammans och eventuellt påvisa likheter eller skillnader i sexualbrotten.

För att svara på mina frågeställningar ställs fem underfrågor som jag skall försöka besvara.

1. Vem initierade målet? Var det prästen, häradshövdingen eller någon annan?
2. Förekom det någon skillnad av social status av dem som dömdes? Var de bönder, sjömän eller högt uppsatta personer i samhället?
3. Hur titulerades de kvinnor som dömdes? Fanns det nedsättande ord som kvinnfolk eller kona, eller titulerades de med sitt yrke eller sin status? Titulerades kvinnorna olika beroende på vilket brott de begått?
4. Förekom det offentlig bekännelse och/eller erkännande i rätten?
5. Förekom det någon uppgörelse utanför häradshövdingen där graviditet var resultatet av sexualbrottet?

2. BAKGRUND

Den kvinnliga sexualiteten har sedan medeltiden och fram till den tidigmoderna tiden varit något som kontrollerats av främst kyrkan men även av samhället, då den ansågs vara syndig och betraktades som ursynen. Kvinnan ansågs vara sexuellt okontrollerbar och hon drog även ner mannen i fördärvet med sin omätliga sexualdrift. Kvinnor ansågs extrema av sin samtid och ansågs inte kunna kontrollera irrationella impulser. Kvinnor kunde helgonförklaras men även dömas för häxeri.⁹ Men under 1700-talets slut och 1800-talets början, kom hotet om evigt straff i helvetet att ersättas med uppmaning till människorna att söka efter det goda och att följa sitt samvete, som tidigare hade varit att människorna skulle motstå djävulens frestelser.¹⁰

⁹ Jarrick, 1997, s.23-24

¹⁰ Jarrick, 1997, s. 27

Sexualitet utanför äktenskapet under 1500-talets slut och fram till 1700-talets första decennier, sågs av staten och kyrkan som något som skulle bekämpas. Runt om i landet drevs en hetsjakt på ogifta mödrar och deras lägersmän. Detta grundade sig i att utomäktenskaplig sexualitet sågs som en hävdelse mot Guds ordning. Relationer som ledde till graviditet kunde genom en förbättrad kyrkobokföring mellan kyrka och domstolar, leda till att det var svårt att undkomma att straffas för utomäktenskaplig sexualitet.¹¹

1608 införde Karl IX ett lagtillägg till Kristoffers landslag, inspirerad av Mose Lag från Gamla testamentet, och nu reglerades vad kvinnor och män fick och inte fick göra med varandra. Dessa lagar var fientliga mot all sexualitet som inte skedde inom äktenskapet och sexualbrott som enkelt eller dubbelt hor kunde även straffas med döden.¹² Genom 1686 års kyrkolag underordnades kyrkan under den världsliga makten. Kvinnorna var fortfarande underställda männen men när det gällde sexualbrott stod de lika inför lagen, då synden inte gjorde någon skillnad på kön. De som dömdes för lägersmål eller enkelt hor, men även en rad andra brott, skulle dömas till offentlig kyrkoplikt.¹³

Den utomäktenskapliga sexualiteten skildrades som djävulens verk och tonen var gammaltestamentlig och tidstypiskt ortodox. Den offentliga kyrkoplikten avskräckte många kvinnor som i sin förtvivlan fördrev fostret eller tog sitt barns liv och även sitt eget. Männen kunde svära sig fri från barnet. Därav kom kritik mot pliktollen, där även biskopar uttryckte sin kritik på den offentliga avlösningen.¹⁴

Tiden mellan medeltid och upplysning gick från sträng ortodox protestantisk kontroll till en mer (dock fortfarande kontrollerad) liberaliserad syn på samlevnad. Efter reformationen genomfördes en skärpning av straffen för utomäktenskaplig sexualitet, vilket kom att prägla normsystemet och främst kvinnorna.¹⁵

Dagens historiker talar ofta om den tidigmoderna tidens samhälle och främst kyrkans kvinnofientlighet. Genom häxprocesserna på 1500- och 1600-talet demoniserades kvinnorna och man sökte ursprunget i satans förföljelse av Eva. I bibeln förekommer kvinnor som horiska fresterskor och kåta kvinnor som försöker locka män, kvinnorna

¹¹ Cronberg, 1997, s. 11-12

¹² Jarrick, 1997, s. 48

¹³ Cronberg, 1997, s. 58, 268

¹⁴ Cronberg, 1997, s. 58-59

¹⁵ Österberg, 1995, s. 149, 162

avvisades dock av männen som var avhållsamma.¹⁶ 1600-talet präglades av en kontroll av människors sexualitet och det skedde en glidning mot en skärpt rättslig repression av kvinnans utomäktenskapliga sexualitet. I och med att mökränkningen försköts till lönskaläge gick kvinnorna från att vara offer till förövare.¹⁷

2.1. Landslagen med 1608 års lagtillägg

Enligt landslagen, som gällde fram till 1736, då 1734 års lag började gälla, var endast mannen ansvarig för brott som mökränkning. Kvinnan ansvarade endast vid upprepade handlingar av sexuellt umgänge. Mökränkning kom efter 1694 att rubriceras som lönskaläge. Mannen kunde för att undslippa böter och kyrkoplikt, under ed frånsäga sig faderskapet.¹⁸ Straffet för sexuellt umgänge mellan två ogifta personer var böter, 10 daler silvermynt för mannen och 5 daler silvermynt för kvinnan. Därefter skulle de skyldiga genomgå kyrkoplikt, som innebar att de skulle stå på pliktballen en söndag under högpredikan och därefter inför hela församlingen avlösas.¹⁹

När den mosaiska rätten tillämpades på landslagen 1608 blev straffen för horsbrott lika för män och kvinnor. Straffet för enkelt hor blev under drottning Kristinas straffordning från 1653, böter, vilket tidigare straffades med döden. Den part som var gift och begick horsbrott fick böter på 80 riksdaler medan den ogifta parten fick 40 riksdaler i böter. Straffet för dubbelt hor var belagt med dödsstraff.²⁰

Landslagarna saknade bestämmelser om horsbrott i Giftermålsbalken, däremot nämns konsekvenserna i Tjuvabalken om någon man stjälar bondens hustru. Det var upp till den äkta maken att bestämma huruvida hans otrogna hustru skulle mista livet eller ej. Mannen som bedrev hor med den äkta hustrun skulle hängas. Om en äkta make tog en ogift kvinna bestraffades han. Under Erik XIV:s hovordning 1560 dömdes alltid kvinnan som begått hor, till döden.²¹

¹⁶ Jarrick, 1997, s. 23, 25-26,

¹⁷ Jarrick, 1997, s. 52

¹⁸ Sjöberg, 1996, s. 153

¹⁹ Cronberg, 1997, s. 58

²⁰ Karlsson Sjögren, 1998, s. 179–180, 102

²¹ Karlsson Sjögren, 1998, s. 179-180

2.2. 1686 års kyrkolag

1682 påbörjade Karl XI arbetet med en ny kyrkoordning, som kom att bli 1686 års kyrkolag. Där kom kyrkan att underordnas den världsliga makten och kyrkoplikten skulle komma att gälla efter fällande dom i världslig domstol. Efter fällande dom för lönskaläge eller lägersmål skulle den skyldige genomgå uppenbar kyrkoplikt, vilket innebar att stå på pliktpallen en söndag, under högpredikan, därefter skulle den skyldige avlösas inför hela församlingen. Den som hade råd kunde betala böter på 100 daler för att undslippa pliktpallen, vilket var mer än vad vanligt folk kunde betala.²²

2.3. 1734 års lag

Under 1700- talet trädde nya tankar fram i tryckta skrifter och det var inte längre bara religiösa budskap som spreds i de tryckta texterna. Kärlek, sexualitet och självmord blev allt vanligare teman. Detta visar att nya idéer började ta form och en viss sekularisering började skymtas. Redan 1686 tillsattes en lagkommission men det skulle dröja ytterligare femtio år innan det nya lagförslaget skulle antas av riksdagen. Denna lag, 1734 års lag, kom att bli rikstäckande och dess struktur lever i princip kvar idag.²³

I och med 1734 års lag, förändrades straffen för flera sexualbrott. Personer som ställdes inför rätta för lönskaläge eller lägersmål första gången, fick böter som var relativt milda. Upprepades denna handling ökade böterna med det dubbla och om detta inträffade tre gånger, tredubblades summan och fyrdubblades om den upprepades för fjärde gången. Om personerna i fråga saknade ekonomisk tillgång blev straffet fängelse. Prästerståndet protesterade högljudd då de ansåg att straffet för lägersmål var alldeles för mildt, men de fick under frihetstiden inget gehör. Däremot var straffet för horsbrott betydligt hårdare och skedde detta brott fyra gånger blev domen dödsstraff. Dubbelt hor straffades med döden efter första gången.²⁴

Vid dubbelt horsbrott miste även mannen och kvinnan hälften av sin giftorätt, kvinnan förlorade även sin morgongåva. Båda parter kunde ansöka om skilsmässa. När det gällde enkelt hor, där en ogift kvinna anklagade en gift man för att vara far till barnet, kunde mannen frikännas genom ed, medan kvinnan dömdes för lönskaläge.²⁵ Kyrkoplikten bestod av tre olika moment; botgöring, avbön och återupptagande, som

²² Cronberg, 1997, s. 58

²³ Hedenborg, Kvarnström, 2006, s. 36-37

²⁴ Cronberg, 1997, s. 62-63

²⁵ Karlsson Sjögren, 1998, s. 180

gick ut på att skämmas offentligt.²⁶ Även myndighetsåldern sköts upp, som fortfarande bara gällde män. I Landslagen var myndighetsåldern 15 år, med 1734 års lag ansågs män inte vara myndiga förens vid 21 års ålder. Denna förskjutning i åldern för myndighet grundade sig i att en 15 åring inte ansågs kunna försörja en familj.²⁷

2.4. 1741 års kyrkolag

Frihetstiden har ofta betraktats som startpunkten för det moderna Sverige. Naturrätten kom att få ökat inflytande och den luthersk-ortodoxa treståndsläran fick med tiden minskat inflytande i statslivet. Kyrkan upplevde nya utmaningar där en mer individualiserad religionsutövning betonades men även där merkantilistiska intressen utmanade kyrkan. Arbetet med en ny kyrkoordningsreform påbörjades 1731 och trycktes 1736. Prästerskapet protesterade främst mot förslaget om avskaffandet av den uppenbara offentliga kyrkoplikten och den uppluckring av kyrkan som folklig tuktare. Trots protester från prästerståndet kom den nya kyrkoreformen att gälla från 1741.²⁸

I och med den nya kyrkoreformen skulle de skyldiga betala böter till kyrkan och undergå enskild skrift och avlösning i sakristan.²⁹ Denna reform diskuterades redan vid 1734 års riksdag där prästerståndet ansåg att avskaffandet av den offentliga kyrkoplikten stred mot Guds ord och den ordning som skulle råda i församlingen. De ansåg inte heller att avskaffandet av kyrkoplikten skulle bidra till färre barnamord. Men lagen trädde i kraft 1741 och följde Svea hovrätts linje, däremot fick reformen inte den effekt som var tänkt, barnamorden förekom i samma utsträckning som innan 1741 års kyrkoreform.³⁰

3. TEORI

Det finns flera teorier om den sexuella kontrollen under 1600-och 1700-talet. Merparten av dessa handlar om problematiken i mötet mellan statsmakten och folket. Det är främst stormaktstiden som varit i fokus då det var under denna period som den moderna statsapparaten växte fram. De teorier som betonas har ett starkt ovanifrån perspektiv, där statsmakten under 1600-talet stärker greppet om befolkningen och den världsliga överheten bestämmer samtalsordningen. Eller så reserveras ett visst utrymme för dialog och interaktion mellan statsmakt och befolkning. Däremot finns en övertygelse om att

²⁶ Cronberg, 1997, s. 59, 61,64

²⁷ Hedenborg & Kvarnström, 2006, s. 37-38

²⁸ Cronberg, 1997, s. 258-260

²⁹ Cronberg, 1997, s. 64-65

³⁰ Cronberg, 1997, s. 64-65

statsmakten och kyrkan hade en ambition att tukta befolkningen till sedlighet.³¹ Eva Österberg har i sin avhandling *Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talets Sverige*, analyserat bland annat allmogens syn på utomäktenskaplig sexualitet. Resultaten visar att bönderna ställde sig bakom den stränga sexmoral som fanns i lagstiftningen.³²

Per-Johan Ödman har forskat om den folkliga moralen och dess ojämlika föreställningar om kön. För en man var det accepterat med utomäktenskapliga förbindelser då hans överlägsna ställning inte skadade hans heder. Om en kvinna däremot hade en utomäktenskaplig förbindelse sjönk hennes redan underlägsna position. Dessutom drog kvinnan med sin otrohet, ner mannen i vanära och löje, då han ansågs som mindervärdig och otillräcklig som man. Forskningsresultat visar på en folklig kulturell uppfattning där individers ärbarhet bedömdes av sexuella handlingar.³³

Forskningsdebatten angående hur sexualmoralen formades har motstridiga uppfattningar. Forskningsdebatten angående 1700- och 1800-talen betonar inte statens och kyrkans inflytande på sexualmoralen, däremot finns det lite forskning om 1700-talets förhållanden. Det har även forskats en hel del om kvinnor, där man strävat efter att finna universella förklaringar till kvinnors underordning. Senare forskning har starkare betonat skillnader inom det kvinnliga kollektivet. Villkoren för en kvinna beror på flera faktorer som till exempel hennes klasstillhörighet, etnicitet, civilstånd och ålder. Filosofen Linda Alcoff har resonerat att identiteten är beroende av individens position i förhållande till andra individer men även av strukturella drag, som ekonomiska faktorer, kulturella och politiska institutioner.³⁴

När det gäller teorier om genus och kvinnors sociala underordning är det historikern Yvonne Hirdmans genusteori som fått mest genomslagskraft. Hennes teori- *Genus systemet - Teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning*, beskriver hur vi skapar olika, osynliga normer och seder om manligt och kvinnligt i vårt samhälle. Människor inordnas efter kön enligt två principer, könen hålls isär liksom handlingar och värderingar är könspräglade. Männens och deras handlingar är norm för alla människor. Män och kvinnor ingår i genuskontraktet, utifrån föreställningar om vad som är manligt och kvinnligt. Genuskontraktet skapas på gruppnivå och strukturerar

³¹ Cronberg, 1997, s. 18

³² Cronberg, 1997, s. 19

³³ Cronberg, 1997, s. 22-23

³⁴ Cronberg, 1997, s. 24, 30-31

samhället. Däremot innebär det inte att alla män har högre status än alla kvinnor, då individ och gruppnivå även hålls isär.³⁵

Under 1700-talets slut började människorna allt mer sätta sin tilltro till förnuftet i centrum istället för till Gud. 1600-talets människors ideologier och mentalitet förändrades under 1700-talet och det finns flera olika teorier om detta. Vissa menar att sekularisering och upplysning har en del i denna förändring. Upplysningen har sitt ursprung i den vetenskapliga revolutionen där Guds ingripande i världen ifrågasattes. Däremot är det ifrågasatt huruvida Sverige hade någon upplysning. En upplysning likt den franska saknar dock motstycke i Sverige, däremot fanns det ett empiriskt kunskapssökande som tog sig uttryck på flera fält. Naturen kom för 1700-tals människor att få stor betydelse vilket även införlivades i de kristna värderingarna. Detta kom att mjuka upp den religiösa ortodoxin, vilket ledde till en form av upplysning i Sverige.³⁶

Då människornas mentalitet och sätt att agera förändrades under 1700-talet, borde detta även ha förändrat normerna kring sexualiteten.

4. TIDIGARE FORSKNING

Historikern Marja Taussi Sjöberg, har studerat kvinnans rättsliga ställning vid tingen i Njurunda från 1500-talet till 1600-talet. Hon har även studerat den utomäktenskapliga sexualiteten. Sjöberg har i sin studie observerat att under 1600-talets första del, förekommer det främst brott som behandlar otillåten sexualitet.³⁷ Det som är gemensamt för de fall Sjöberg studerat, är att både mannen och kvinnan stod som svarande, men vid mökränkning och lägersmål var det, med vissa undantag, endast mannen som fick betala böter. De kvinnor som fick betala böter kände inte till namnet på sin partner. Om lägersmålet skedde under ett föräktenskapligt förhållande blev böterna lägre.³⁸

På 1630-talet nämns för första gången att parterna som begått brottet, förutom böter, fick kyrkligt straff. Sjöberg menar att detta straff kom att bidra till att skamstämpla den ogifta modern. Under 1640-talet var det fortfarande bara ett fåtal kvinnor som straffades men däremot kom bördens att bli viktigare under denna period. Mannen som begått

³⁵ Hirdman, 1988, s.7ff

³⁶ Hedenborg & Kvarnström, 2006, s. 25-27,33

³⁷ Sjöberg, 1996, s. 135

³⁸ Sjöberg, 1996, s. 146-147

lägersmål eller mökränkning fick betala högre böter om kvinnan var av äkta börd och lägre böter om kvinnan var av oäkta börd.³⁹

De kvinnor som begått lägersmål mer än en gång straffades med böter efter 1600-talets andra hälft, om kvinnan inte kunde betala böterna omvandlades straffet till kroppsplikt enligt den kungliga straffordningen. 1655 lades dessutom bevisbördan på kvinnan.⁴⁰ Av de fall som Sjöberg studerat, förekommer även brott som hor, varav i ett fall den anklagade mannen svor sig fri med tolv mäns ed. I ett annat fall av horsbrott dömdes mannen till döden då han inte fick värningsmän som kunde gå i ed för honom. Det förekommer även fall där dödsstraffet omvandlats till höga böter då den skyldige blivit benådad.⁴¹

Under 1600-talets slut blir mökränkningfallen färre i Sjöbergs forskning, däremot förekommer i flera fall att kvinnor föder eller väntar barn. Dessa kvinnor får däremot i de flesta fall en penningssumma av barnafadern som Sjöberg tolkar som omkostnader för barnet, dessutom betalar dessa män böter och kyrkoplikt. Det är även vanligt att barnafadern försvinner efter umgänget vilket kan tolkas som att dessa män är soldater. Då dessa män inte ställdes inför rätta undkom även kvinnorna undan straffet. Då den utomäktenskapliga sexualiteten kom att skamstämplas flyttades sedlighetsansvaret över på kvinnorna och efter detta dyker det första barnamordet upp i Njurunda 1691.⁴²

Historikern Åsa Karlsson Sjögren har skrivit avhandlingen *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*, där hon undersöker kvinnors förhållande till rätten i frågor som ägande och giftermål, arbete, verksamhet och rättslig kapacitet samt våld och sexualitet. Karlsson Sjögren har precis som Sjöberg skrivit om synen på sexualiteten under 1600-talet och hur det skedde en förskjutning från mökränkning till lägersmål. På 1500- och under 1600-talet början var benämningen för lägersmål mökränkning. Det var i samband med ordets förändring som även kvinnorna straffades. Svea hovrätt konstaterade dock år 1662 att i vissa delar av landet straffades inte kvinnorna, som enligt en kunglig förordning från 1658 förutsatte att även kvinnor skulle böta.⁴³

³⁹ Sjöberg, 1996, s. 146-147

⁴⁰ Sjöberg, 1996, s. 148, 154

⁴¹ Sjöberg, 1996, s.146-147

⁴² Sjöberg, 1996, s. 149

⁴³ Karlsson Sjögren, 1998, s. 173

Marie Lindstedt Cronberg har skrivit avhandlingen *Synd och skam, ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, där hon studerat sexualbrott som kom till häradsrättens prövning i Torna härad i Skåne. Cronbergs undersökningsperspektiv skall svara på frågor kring kön och utomäktenskaplig sexualitet. De frågor hon behandlar är dels hur normerna kring sexualitet kom att förändras under tiden och genom vilka institutioner som samhällets sexmoral upprätthölls genom. Men även hur föreställningen om kön i samhällets alla nivåer (lagstiftning, kyrkans hantering av sedligheten och domstolarnas verksamhet), och hon undersöker dess följder i sexuallagstiftningen för män respektive kvinnor.⁴⁴

Cronbergs forskning visar att under den ortodoxa perioden var det en kollektiv form som dominerade i agrarsamhället. Den religiösa samhörigheten var viktig för människorna och framstår som en viktig aspekt när det gällde att kontrollera den utomäktenskapliga sexualiteten. Det var prästens uppgift att anmäla till domstolen om det fötts ett barn utom äktenskap och därefter var det domstolens uppgift att föra processen vidare. När ett brott anmäldes till rätten var det oftast sista akten i ett drama som spelats upp i socknen eller byn, det var barnmorskornas uppgift att ta reda på vem barnafadern var. Kvinnorna kunde även tvingas att inför hela grannkollektivet göra sin bekännelse. De som begick sexualbrott blev avstängda från den kyrkliga gemenskapen och därmed avskuren från förbindelsen med Gud. De flesta sexualbrott klarades upp då de åtalade strävade efter att återupptas av den kyrkliga gemenskapen och att återupprätta förbindelsen med Gud. Cronberg har i sin forskning konstaterat att under perioden 1688-1717 föddes det fler barn utom äktenskapet, där barnafadern undkom var soldater överrepresenterade. Hon har även observerat att i lägersmålsfallen under denna period dömdes både kvinnan och mannen för sexualbrottet och dessutom kom majoriteten av barnafäderna att dömas till underhåll eller bistå med delad uppfostran.⁴⁵

Sexualbrotten var den största kategorin inom brottsmål under den period som hon undersökt. Fram till 1694 dömdes endast mannen för lönskaläge, oftast med böter, medan kvinnan gick fri. Detta kom dock att förändras och efter 1694 dömdes även kvinnor. Med detta förändrades sexualbrottsstatistiken, som tidigare varit överrepresenterade av män, till att överrepresenteras av kvinnor. Detta till följd av att kvinnan inte kunde dölja en graviditet, som vittnade om brottet och det var i följd av en graviditet som fallet kom inför rätta. Den största gruppen av män som utpekades som

⁴⁴ Cronberg, 1997, s. 48

⁴⁵ Cronberg, 1997, s. 131-133

barnafäder tillhörde krigsmakten och skulle dömas inför krigsrätt, detta går dock inte att kontrollera enligt Cronberg. Det fanns även män som valde att fly från orten för att undkomma straffet som lönskaläge medförde.⁴⁶ Området som Cronberg undersökt, Torna härad i Skåne, låg under slutet av 1600-talet med undantag för Malmö, i händerna på danskarna. 1676 stod slaget vid Lund och Sveriges återtagande av Skåne kom som följd. Därav var närvaron av soldater i Skåne hög då snapphanar och danskar härjade i området.⁴⁷ Även Skånes geografiska läge bidrog till att soldater var närvarande i högre utsträckning.

I Cronbergs undersökning som behandlar perioden 1750-1778 erkände i regel både mannen och kvinnan som begått brottet och i omkring hälften av fallen var en uppgörelse om avtal angående underhåll, redan uppkänt innan fallet kom till domstolen.⁴⁸

Cronberg har även undersökt sexualbrotten i ett genusperspektiv där hon även har satt lagändringarna i relation till kvinnorna. Hon har även relaterat till tidigare forskare vars resonemang påvisar att den utomäktenskapliga sexualiteten ökade efter 1750-talet där forskare menar att den ökade proletariseringen och kulturmöten stod för ökningen, då den sociala kontrollen minskade när kvinnorna sökte sig till nya områden. (Kulturmöten är ett begrepp av Jonas Frykman, med vilket han menar att män och kvinnor missförstod varandras avsikter då de kom från olika kulturer). Under slutet av 1700-talet börjar dessutom fler kvinnor att ensamma dömas för sexualbrott, vilket kan ses som ett tecken på en mentalitetsförändring, då kvinnan kanske valde att förtiga vem barnafadern var, då den moraliska upprättelsen blev mindre viktig med tiden. Kvinnan kunde även utanför rätten sluta avtal om underhåll med barnafadern. Cronberg har även kommit fram till hur normerna för sexualiteten kom att förändras, dels i samband med barnamordsplakatet.⁴⁹

Cronberg har även noterat att domböckerna har en återkommande typ av formuleringar när det gällde de som stod åtalade för sexualbrott. Kvinnorna hade ofta benämningen ”kona”, ”kvinnfolket”, ”löskvinnfolket” eller ”löskonan”. Männerna däremot benämndes med titlar såsom ”bonden”, ”husmannen”, ”soldaten”, ”ryttaren” och så vidare. Kvinnorna hade en nedsättande benämning som var relaterat till kön, medan mannen

⁴⁶ Cronberg, 1997, s. 86-88

⁴⁷ Lindkvist & Sjöberg, 2006, s. 404-407

⁴⁸ Cronberg, 1997, s. 142

⁴⁹ Cronberg, 1997, s. 179-180

titulerades med sitt yrke.⁵⁰ Oavsett om det var kvinnans första företeelse eller ej benämndes hon som ”kvinnfolket”. Man tog heller inte hänsyn till hennes sociala ställning, huruvida hon var dotter till en välbärgad bonde eller till en fattig soldat. Även förmildrade omständigheter saknas i Cronbergs forskning om de lägrade kvinnorna. I domböckerna som Cronberg undersökt framgår även att den lägrade kvinnans anhöriga tilltalas nedvärderande. Kvinnans brott tycks ha skadat hela familjens ära. Om en kvinna dömdes för sexualbrott och fick benämningen ”kvinnfolk” kom hon därefter att tilltalas som ”kvinnfolk” och inte piga, om det var hennes yrke. Hon kom även därefter i både kyrkobokföring och andra kyrkliga dokument att kallas för ”kvinnfolket”. De män som dömdes för sexualbrott fick däremot ingen nedsättande benämning. I kyrkolagen gjordes ingen skillnad på män och kvinnor, däremot blev kvinnan moraliskt nedvärderad, men när det gällde de världsliga böterna drabbades männen dubbelt så hårt jämfört med kvinnorna. Det skulle dröja till 1778 års barnamordsplakat innan man slog vakt om kvinnans heder, som efter barnamordsplakatet, inte fick tilltals nedvärderande och klandras av omgivningen för sin handling. Kvinnornas ideologiska klimat förbättrades men deras materiella situation förblev densamma.⁵¹

Cronberg slutsats vad gällde kvinnornas utomäktenskapliga sexualitet, är att det var en svår belastning för kvinnorna om det inte ledde till äktenskap, vilket var det enda sättet att återuppta sin ärbärdhet. Äktenskapet sågs som samhällets fundament. För många kvinnor som födde barn utanför äktenskapet blev effekten fattigdom och utsatthet.⁵²

I flera av de fall som Cronberg undersökt fanns löfte om äktenskap från mannens sida då lönskaläge begåtts. I 1686 års kyrkolag innebar sexuellt umgänge där äktenskap uppfattats som ett löfte, en förpliktelse. Detta blev ofta kvinnans ord mot mannens och Cronberg har i sin undersökning noterat att intentionerna i kyrkolagen 1686 sällan kunde upprätthållas.⁵³

Tiden efter 1750 och fram till 1778 har Cronberg i sin studie av Torna Härad och Everlövs socken, noterat att i de flesta lägersmålsfallen, har barnafadern erkänt sitt brott och även faderskap. I de fall där kvinnan ensam blivit dömd har den utpekade barnafadern gått ed på sin oskyldighet. Under denna period såg rätten allvarligt på brott

⁵⁰ Cronberg, 1997, s. 40

⁵¹ Cronberg, 1997, s. 235-238

⁵² Cronberg, 1997, s. 294-295

⁵³ Cronberg, 1997, s. 114-115

som lägersmål och dessa resulterade i att rätten i merparten av alla fall lyckades ta reda på vem barnafadern var.⁵⁴

När det gäller horsbrotten ser man tydligt i domböckerna att dessa brott straffades hårdare. Straffet för den gifta parten var 80 daler och den ogifta parten fick böta 40 daler, vilket Cronberg tolkar som att synden för detta brott var stor. Horsbrotten under perioden som Cronberg har undersökt visar att det främst var ett manligt brott, detta till följd av att den ogifta kvinnan inte kunde dölja en graviditet. Om en gift kvinna begick horsbrott kunde detta döljas. Merparten av sexualbrotten som Cronberg studerat visar att den största gruppen otrogna män bestod av bönder, som begått hor med tjänstepigor. Den andra största gruppen av män som begick hor tillhörde krigsmakten.⁵⁵

Av kvinnorna som begick horsbrott, var dessa överrepresenterade av kvinnor vars äkta män tillhörde krigsmakten och var stationerad långt hemifrån, där kvinnan ofta påstod att hon trodde maken var död. I de flesta fall av horsbrott begångna av män förklaras dessa av männen att de skett under dryckenskap eller att hustrun ”legat innan kyrkan”, vilket innebar sex veckors avhållsamhet mellan förlossning och kyrktagning. De kvinnor som begått hor med en gift man förklarade att detta skett då mannen varit efterhängsen. Samtliga av de mål som Cronberg undersökt har personerna i fråga uttryckt ånger och ”dårskap”, detta menar Cronberg, hör till mentaliteten och normen i samhället och dess stränga religiösa världsbild.⁵⁶

De barn som föddes under lönskaläge skulle enligt Landslagen försörjas av modern tills tre års ålder, därefter fram till sju års ålder försörjas av fadern. Barn som avlats utom äktenskap skulle efter 1697 uppfostras av båda föräldrarna fram till dess att barnet blev självförsörjande. När det gäller lönskaläge dömdes oftast fadern till årligt underhåll och dessutom betala kvinnans böter för lönskaläge. Det förekommer även fall där domböckerna inte nämner något underhåll till barnet, detta kan enligt Cronberg bero på att barnet avlidit eller så har parterna inget intresse av detta. Underhållets storlek varierade beroende på inkomst men en vanlig summa var 5-6 daler per år. Barn som avlats inom hordom har i domböckerna sällan noterats, men de som dömdes till

⁵⁴ Cronberg, 1997, s. 140-141

⁵⁵ Cronberg, 1997, s. 103-105

⁵⁶ Cronberg, 1997, s. 106-107

underhåll hade däremot samma storlek på underhållet. Dessa barn hade dessutom ingen arvsrätt.⁵⁷

I Cronbergs undersökning förekommer inte en enda dom som berör våldtäkt däremot förekommer det ett fall där Cronberg menar att det är uppenbart att händelsen som beskrivs i målet är ett våldtäktsfall där domstolen misstror kvinnan som döms för enkelt hor. Det förekommer tre liknande fall i Cronbergs undersökning, även där misstror man kvinnorna som döms för lägersmål eller enkelt hor. Cronbergs slutsats om varför dessa kvinnor blir misstrodda grundar sig på att domstolen fruktade att flera kvinnor skulle utnyttja detta för att slippa dömas för lönskaläge eller horsbrott, men även för att domstolarna skulle undkomma att rannsaka män för brott som var belagda med dödsstraff.⁵⁸

Annika Skansens har skrivit en artikel *Det gick an?! 1700-talets syn på föräktenskaplig sexualitet*, där hon undersöker tinget i Nås. Artikeln är en del i en studie av 1700-talet utgiven av Bonäs bygdegård i Dalarna. Hennes syfte med artikeln är att lyfta fram föräktenskaplig sexualitet och skillnader i mönster kring sedlighetsbrott utifrån olika näringsområden i orten.⁵⁹

Orten Nås består av ett antal byar som ligger längst Västerdalälven, där de äldsta byarna har anor från högmedeltiden. Nås bestod av två områden, Nås svenskbygd och Nås finnmark. I Nås var marken mager och området drabbades ofta av översvämningar som var förödande för jordbrukarna. I Nås var fattigdomen hög och giftas åldern låg, vilket ledde till stora barnkullar som i sin tur ledde till att jordarna styckades upp och blev mindre och värdelösa. Däremot fanns i Nås svenskbygd en ovilja att låta jorden försvinna ur släkten, därav ökade andelen strategiska giftermål för att öka andelen brukningsarealer. Nås finnmark använde sig av svedjebruk som var ett typiskt finskt sätt att bedriva jordbruk på. Då Säfnäs, i södra Nås finnmark, under 1700-talet omvandlades till ett betydande bruksbygd fanns ett behov av arbetskraft då bygden var glesbefolkad. Detta ledde till att många finnar flyttade till området och dessa blev på grund av sina annorlunda seder, levnadssätt och språk, betraktade med misstänksamhet.⁶⁰

⁵⁷ Cronberg, 1997, s. 116-117, 121-122

⁵⁸ Cronberg, 1997, s. 124-126

⁵⁹ Skansens, 2009, s. 41-42

⁶⁰ Skansens, 2009, s. 45-48

De inflyttade finnarna kom med tiden att försvenskas men de hade sina seder kvar vilket gjorde att de betraktades som avvikande från normen. Detta berodde främst på att finnarna inte lät döpa sina barn när de var små, utan när de blev äldre. Deras döda begravdes i någon mosse i skogen istället för kyrkogården. Detta ledde till ett hat mot finnarna från Nås bönderna som var mycket religiösa.⁶¹

Skansens har i sin artikel kommit fram till att det förekom mindre sedlighetsbrott i Nås Svenskbygd, vilket hon förklarar med att det förekom en mer strikt social kontroll. I Nås finnmark förekom inga giftermålsallianser och jord- och ägoförhållanden hade ingen betydelse. Skansens menar även att religiositeten spelade en viktig roll i skillnaden på sedlighetsbrotten. Det dröjde ända fram till 1762 innan Nås södra finnmark fick en fungerande kyrka och präst.⁶²

En annan skillnad i dessa två områden var att om en kvinna från Nås svenskbygd väntade ett utomäktenskapligt barn, var detta ingen katastrof så länge hon ingick äktenskap, vilket oftast skedde. I Nås finnmark var detta en större katastrof för kvinnan då dessa sexuella relationer sällan ledde till äktenskap, men ekonomiska följder i form av böter. Det fanns även tendenser som visar att den gifta mannen drog nytta av sin maktposition som husbonde gentemot sin piga, han kunde utnyttja henne sexuellt, särskilt om hennes ära redan var skadad av sedlighetsbrott. I Nås finnmark friades tjugo procent av männen för sexualbrott, då dessa genomgick värjemålsed, vilket innebar att de lade finger på bok och gick i ed för sin oskyldighet. Detta har Skansens tolkat som att finnarna var mindre religiösa och hade inga problem med att svära falskt inför både prästen och Gud. Skansens menar även att kvinnorna i finnmarken kan ha varit mer benägna att falskt ange män för lägersmål. Skansens slutsats är att så länge en föräktenskapliga sexuella aktiviteten i Nås svenskbygd, åtföljdes av kyrkligt äktenskap, så gick det an!⁶³

⁶¹ Skansens, 2009, s. 48-49

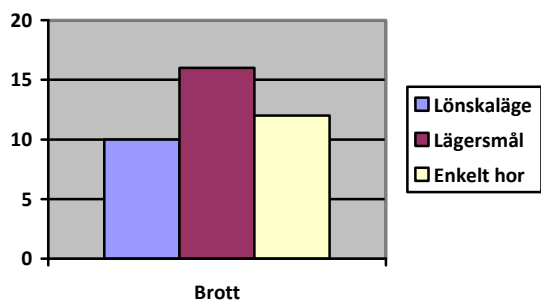
⁶² Skansens, 2009, s.54-55

⁶³ Skansens, 2009, s.51, 54-56

5. KVALITATIV ANALYS AV UTOMÄKTENSKAPLIG SEXUALITET I ORUST OCH TJÖRN

5.1. Diagram 1, Antal sexualbrott som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1662-1736

N=41

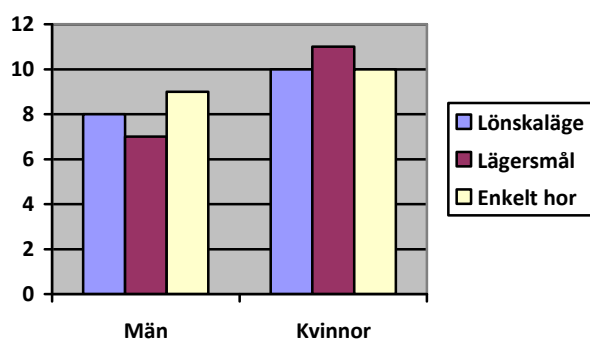

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 1, 1662-1725, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740.

Av de brott som kom upp till tinget under perioden 1662-1736 fanns inget brott med rubriceringen mökränkning. Det förekom inte heller något fall om dubbelt hor. Det behandlades 12 fall av enkelt hor varav 11 av dessa var gifta män som anklagats.

5.2. Diagram 2, Antal sexualbrott med fällande domar som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1662-1736

N= 35

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 1, 1662-1725, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740.

Av totalt 41 fall som behandlades i häradsrätten var det totalt 35 fall som gav fällande domar, 25 män respektive 32 kvinnor.

Lönskaläge

Av de tio fall lönskaläge som kom upp till tinget var det åtta män respektive tio kvinnor som dömdes. Det var två män som inte dömdes för brottet, varav den ena avled innan domen fastställdes, kvinnan däremot fick betala böter och stå kyrkoplikt. En annan man friades då han hade vittnen som kunde intyga hans oskuld, även i detta fall straffades kvinnan med böter och kyrkoplikt.

De vanligaste böterna för lönskaläge var 10 daler för män och 5 daler för kvinnor. Däremot var det en kvinna som dömdes till 50 daler i böter då hon tidigare begått lägersmål och enkelt hor, mannen som hon nu dömdes tillsammans med dömdes till 20 daler då han begått detta brott en gång tidigare. Av dem som dömdes till böter var det även åtta kvinnor och sju män som dömdes till kyrkoplikt. Av de tio fall lönskaläge finns dokumenterat att åtta av dessa resulterade i graviditet, varav i tre av dessa fall dömdes mannen för underhåll, där den årliga summan varierade mellan 3, 6 och 8 daler årligen fram tills barnet blev självförsörjande. I ett av fallen dömdes föräldrarna att gemensamt stå för barnets försörjning. Det fanns även ett fall där mannen dömdes att betala 3 daler om året till och med barnet fyllt fem år, därefter 2 daler tills barnet har fyllt sju år.

Lägersmål

Av de sexton fall av lägersmål som kom upp till tinget dömdes sju män respektive elva kvinnor. Av dessa var det två män som kom från andra länder och en man som var en båtsman från Stockholm. I dessa två fall där mannen var utländsk, dömdes endast kvinnan och endast i ett av fallen finns det antecknat att en graviditet var resultatet av brottet. I ett av fallen rymde mannen, där en graviditet var följden och kvinnan fick ensam ta straffet. Av de fall där ingen dom föll, vilka ej heller redovisas i diagrammen, beror på flera orsaker. Detta kunde bero på att mannen inte inställde sig i rätten, rymde eller att målet skjutits upp till nästa ting men även att kvinnan avlidit. Även om detta inte ingår i min studie är detta av intresse då ej heller kvinnan dömdes.

Lägersmålen hade samma straffsats som lönskaläge, det vill säga 10 daler för män och 5 daler för kvinnor. Det fanns ett fall där kvinnan fick betala 20 daler då hon tidigare var dömd för lägersmål. Alla som fick fällande domar, straffades även med kyrkoplikt. I sex av de fällande domarna fanns även anteckningar om att kvinnan var gravid eller fött barn. I tre av dessa fall finns antecknat att mannen skall betala underhåll. En av dessa

män skulle betala kvinnans böter och slipper därmed betala underhåll under tre års tid. De andra betalar 5 respektive 8 daler årligen i underhåll.

Enkelt hor

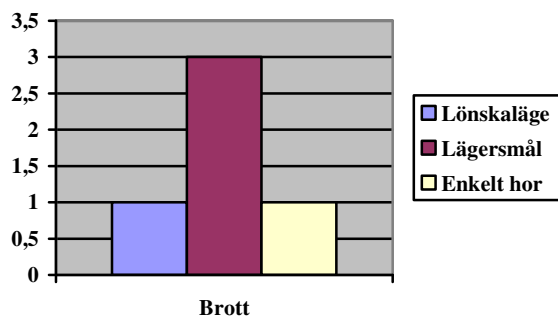
Det var tolv fall av enkelt hor som kom för behandling i tinget varav alla tolv gav fällande domar. Av dessa tolv fall som behandlades gällde elva av dem gifta män. Åtta fall av dessa gav en fällande dom, som för mannen var 80 daler enligt gällande straffsats men även kyrkoplikt. En av männen fick sex söndagar på pliktullen vilket vanligtvis gällde tre söndagar. Det förekommer även att vissa pliktade efter 1603 års kyrkolag och andra pliktade efter 1653 års straffordning. De män som inte kunde betala sina böter fick ”löpa 6 gånger gatlopp” och kvinnor som inte kunde betala skulle ”hudstrykas vid tingsdörren” eller genomgå annan kroppslig bestraffning. Det fanns ett undantag av dessa där mannen fick plikta 20 daler. Detta fall behandlar en änkeman som under sitt äktenskap ”besovit två kvinnfolk”. Mannen i fråga hade gett äktenskapslöfte till en av dessa kvinnor. Båda dessa kvinnor fick betala 10 daler var i böter. Därefter intogs mannen och kvinna (som han gett äktenskapslöfte till) i kyrkan som äkta makar. Av de elva gifta männen som begått horsbrott frikändes tre av dessa. Två av männen nekar och ”lägger finger på bok under ed” (värjemålsed). En nekar och kallar vittnen.

Kvinnorna som dömdes för enkelt hor, där mannen var den gifta parten, dömdes till fyrtio daler och kyrkoplikt. Det fanns tre undantag varav en kvinna dog i barnsäng och en kvinna blev dömd tidigare då mannen hon begått brottet med var på sjön när hon fick sin dom. Ett fall skiljer sig från de andra, brottet skedde 1671 och begicks mellan en gift man och en ogift kvinna. I domboken är det antecknat att mannen skall betala 80 daler i böter eftersom han var en äkta man, men han skall även betala ytterligare 80 daler för lönskaläge. Kvinnan han begått brottet med undslapp att betala några böter.

Det fanns en gift kvinna som begick enkelt hor med en ogift man, hon fick böta 80 daler och han 40 daler, båda fick stå kyrkoplikt. I nio av horsbrotten finns anteckningar om att barn avlats varav två av dessa även har anteckningar om underhåll. I ett av fallen skall båda föräldrarna stå för försörjningen av barnet och det andra fallet döms mannen till 2 daler årligen i underhåll. De som dömdes till böter under perioden 1662-1736, och inte hade medel att betala böterna med, kunde omvandla sina straff till antingen kroppsstraff eller att betala med djur eller spannmål.

5.3. Diagram 3 Antal sexualbrott som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1737-1740

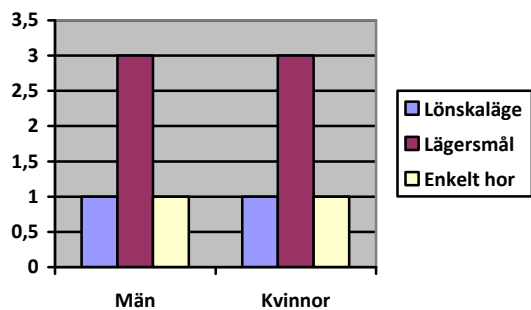
N= 5

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740.

5.4. Diagram 4 Antal sexualbrott med fällande domar som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1737-1740

N=5

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740.

Lönskaläge

Det var ett fall av lönskaläge där både mannen och kvinnan dömdes enligt gällande strafflag, vilket jag tolkar som att de dömdes efter 1734 års lag och efter 1686 års kyrkolag. I detta fall var följden en graviditet där mannen dömdes till 32 daler i underhåll samt att betala kvinnans böter.

Lägersmål

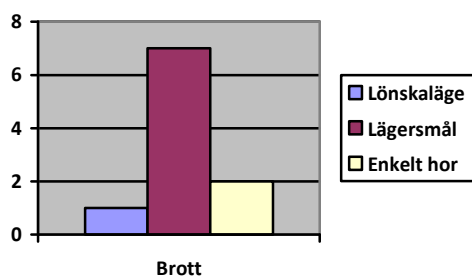
Av de tre fall av lägersmål dömdes alla inblandade till böter, 10 daler för män respektive 5 daler för kvinnorna. En kvinna dömdes däremot för andra resan (då hon tidigare dömts för lägersmål) och hon fick böta 10 daler. Däremot fick alla dessa böta med en söndag på pliktballen, till skillnad från de fall jag undersökt före 1737, där kyrkoplikten bestod av tre söndagar, med vissa undantag. I alla av dessa fall blev följden en graviditet där ett av dessa barn var dödfött. Två av männen dömdes till underhåll, 20 respektive 30 daler.

Enkelt hor

Det var ett fall av enkelt hor under den här tidsperioden som kom upp till häradsrätten. Mannen var den gifta parten och fick böta 80 daler och kvinnan 40 daler. Kvinnan fick böterna omvandlade till fängelse i tolv dagar då hon saknade kapital. Även i detta fall var en graviditet resultatet där mannen dömdes att betala 6 daler årligen fram tills barnets treårsdag och därefter betala 3 daler årligen i underhåll.

5.5. Diagram 5 Antal sexualbrott som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1741-1778

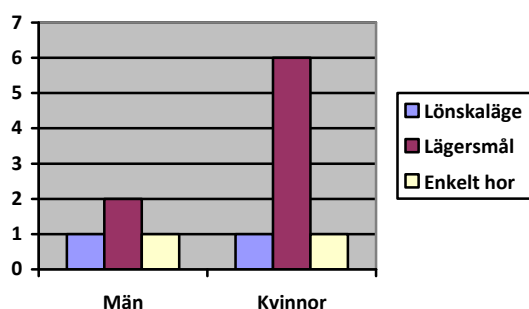
N = 10

Källa: Skaftö dombok 1662 – 1749, Skaftö dombok 1750 – 1784, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726 – 1740, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 3, 1741 – 1760

5.6. Diagram 6 Antal sexualbrott med fällande domar som behandlades vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1741-1778

N=8

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Skaftö dombok 1750-1784, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 3, 1741-1760.

Lönskaläge

I det enda fallet av lönskaläge dömdes både mannen och kvinnan till böter, mannen 10 daler och kvinnan som dömdes för andra resan fick även hon betala 10 daler. De fick dessutom betala 4 respektive 2 daler till kyrkan samt undergå enskild skrift och avlösas. Kvinnan fick sina böter omvandlade till fjorton dagars fängelse i brist på kapital.

Lägersmål

När det gällde lägersmålsbrotten dömdes sex kvinnor respektive två män. Av de fyra män som inte dömdes, frikändes två. En annan av dessa var utlänning och därför dömdes endast kvinnan. Ett annat fall mellan en änka och en sjöman fanns ett äktenskapslöfte från mannen som även bevisades, men kvinnan ville ej ingå äktenskap

med denne. Mannen var bortrest när fallet togs upp och det finns inga uppgifter om att mannen dömdes. Däremot dömdes kvinnan till böter och kyrkoplikt. I de två fall där männen dömdes, dömdes även kvinnorna. I ett av fallen dömdes båda parter till böter för otidigt sängelag, där äktenskapslöfte fanns. I det andra fallet dömdes båda parter till 10 respektive 5 daler i böter men även 4 respektive 2 daler i böter till kyrkan. Däremot finns ingen notering om kyrkoplikt. I alla fall utom i ett, av lägersmålsbrotten var resultatet en graviditet. I de flesta av dessa fall skulle de dömda förutom böter, även undgå enskild skrift och avlösas i kyrkan, samt betala 4 respektive 2 daler till kyrkan, eller arbeta för kyrkan eller socknen då böter inte kunde betalas. En av dessa kvinnor fick böterna på 5 daler, omvandlade till sju dagar i fängelset, samma kvinna dömdes även för andra resan lägersmål, däremot fick hon inte böterna fördubblade till tio daler eller förlängt fängelsestraff. Av de sex lägersmål som kom att dömas, varav fem resulterade i en graviditet, finns det endast anteckningar om att en man dömdes till underhåll, 8 daler årligen. Ett av barnen föddes dock dödfött.

Enkelt hor

Ett fall av enkelt hor kom att dömas i häradsrätten, där en graviditet var följden. Mannen dömdes till 8 daler årligen i underhåll och båda parter fick fängelse i 28 respektive 12 dagar då kapital saknades. Dessutom fick de undgå enskilt skrift och avlösning i kyrkan men även betala 4 respektive 2 daler.

6. KVALITATIV ANALYS AV UTOMÄKTENSKAPLIG SEXUALITET I ORUST OCH TJÖRN

Kvalitativ analys av utomäktenskaplig sexualitet som fick fällande domar vid Orust och Tjörns häradsrätt från Morlanda och Skaftö mellan 1662-1778.

I min kvalitativa studie kommer jag att undersöka följande frågor närmare, vilka är:

1. Vem initierar målet? Var det prästen, häradshövdingen eller någon annan?
2. Förekom det någon skillnad av social status av dem som dömdes? Var de bönder, sjömän eller högt uppsatta personer i samhället?
3. Hur titulerades de kvinnor som dömdes? Fanns det nedsättande ord som kvinnfolk eller kona, eller titulerades de med sitt yrke eller sin status? Titulerades kvinnorna olika beroende på vilket brott de begått?
4. Förekom det offentlig bekännelse och/eller erkännande i rätten?
5. Förekom det någon uppgörelse utanför häradsrätten där graviditet var resultatet av sexualbrottet?

6.1. Period I: 1662-1736

Under perioden 1662-1736 kom 41 fall upp till tinget varav 35 gav fällande domar. 25 av dessa var män och 32 var kvinnor (se diagram 2)

Lönskaläge och lägersmål

Under denna period var det tio fall av lönskaläge och elva fall av lägersmål som fick fällande domar. I merparten av dessa var det högt uppsatta personer i samhället som initierade målet. Dessa var kronobefallningsmannen, kronolänsmannen och även andra högt uppsatta personer i samhället förekom. Dessa stod för tio av fallen som kom upp och dömdes i häradsrätten. Fem av fallen saknar uppgifter på vem som initierade målet, i ett fall var det en anhörig och i fem av fallen var det kvinnan själv, i fyra av dessa var graviditet ett resultat, ett fall saknas det uppgifter om kvinnan fick barn. I fyra av fallen fanns äktenskapslöfte från mannen, varav en av männen nekar, men döms ändå, och en annan var en okänd sjöman från Frankrike.

Männen som begått lönskaläge/lägersmål tituleras med sitt yrke i merparten av fallen vilket har en jämn fördelning mellan drängar och båtsmän/sjömän, åtta drängar och sju båtsmän/sjömän. Fem fall saknar uppgifter och i ett fall tituleras mannen som dragon (soldat). Av de fall där männen erkänt sitt brott, överrepresenteras dessa av båtsmän, fyra erkänner, två nekar. Av drängarna är siffrorna tvärtom, två erkänner, fyra nekar.

Kvinnorna däremot har fått benämningen kona eller kvinnfolk i tretton fall av tjuogoett, övriga åtta saknar nedsättande benämningar, däremot har tolv av kvinnorna med nedsättande benämningar fött barn eller väntar barn vid tidpunkten för målet. Det förekommer tre fall där kvinnan väntar eller har fött barn, där ingen nedsättande benämning gjorts, två av dessa har ett äktenskapslöfte av mannen. Fem av de kvinnor som det saknas nedsättande benämning på har ett äktenskapslöfte.

Huruvida det förekom en offentlig bekännelse eller bekännelse i häradsrätten, redovisas sällan i domböckerna. Däremot verkar det som, i många av fallen, att erkännande redan finns innan fallet kommer upp i rätten och i de fall där mannen nekar, finns anteckningar om detta. Däremot är det sällan som mannen går fri. Av de tjuogoen fall jag studerat finns anteckningar om att sju av männen har erkänt sitt brott, åtta nekar och sex saknas det uppgifter om. Kvinnorna däremot erkänner sitt brott i sexton av fallen och i fem av fallen saknas uppgifter. Merparten av alla domar nämner brottet och därefter finns straff och böter antecknat, om det däremot finns oklarheter eller om en av parterna nekar, drivs frågan vidare till nästa ting, innan personen straffas eller får böter. Däremot förekommer det på flera ställen, där mannen nekar, att kvinnan får sitt straff.

Av de tjuogoen fall lönskaläge/lägersmål är det femton av dessa, som det finns uppgifter om, som resulterade i en graviditet. Av dessa femton finns endast anteckningar om att sju av dessa män skulle ta del av barnuppfostran eller försörjning av barnet, vilket beslutades i häradsrätten. I tre fall dömdes inte mannen då ett fall blev uppskjutet till nästa ting och en man avled innan barnet var fött och en tredje rymde.

Enkelt hor

Under perioden 1662-1736, var det tolv fall som dömdes i häradsrätten. Av dessa tolv var det en gift kvinna som begick horsbrott. Denna kvinna var soldathustru, i källorna framgår det inte om maken som var soldat, var stationerad i strid eller saknad i strid då brottet begicks, däremot står det i källorna att den gifta kvinnan förskjöts av sin make efter hon fött ett flickebarn. Det saknas även uppgift på vem som initierade målet.

Av de horsbrott som jag undersökt, så är det ingen av de berörda parter som begått brottet som initierar målet, i merparten av fallen är det högt uppsatta personer i samhället. Kronobefallningsmannen står för sex av dessa. Det är två fall som skiljer sig,

ett fall saknar uppgift om vem som initierar målet och i ett fall är det en anhängig som initierar målet.

Av de män som begår horsbrott har merparten av dessa benämningen *Gift man* och sitt för- och efternamn, i domböckerna. Däremot nämns det att två är bönder och två är båtsmän och en av männen är en engelsk kapten. Mannen som begick horsbrott med den gifta kvinnan benämns med namn och yrke, som är båtsman.

Kvinnorna däremot som begått horsbrott med en gift man får i alla fall utom ett, benämningen kona eller kvinnfolk. Den kvinna som inte får denna benämning tituleras med namn och status som är änka. Kvinnan som var gift och begick horsbrott fick däremot titeln soldathustru och inga nedsättande ord om hennes kön förekommer.

När det gäller erkännande av horsbrotten så var det sju av männen som erkände sitt brott, två nekade och tre saknas det uppgifter om. Av de två som nekade friades båda genom värjemålsed. En av dessa var den engelska kaptenen som i domböckerna återkommer under åren 1733-1736. Däremot erkände alla kvinnorna sina brott.

Jag har hittat uppgifter om att nio av de tolv horsbrotten resulterade i graviditet, varav ett barn var dödfött och en kvinna dog i barnsäng och det saknas uppgifter om barnet, huruvida det överlevde eller ej. I domböckerna finns det antecknat att tre av dessa graviditeter fick uppgörelse i häradsrätten angående uppfostran och underhåll.

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 1, 1662-1725, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740.

6.2. Period II: 1737-1740

Denna period sträcker sig under tre år vilket endast ger fem fall som kom att dömas i häradsrätten (se diagram 4). Under denna period hade 1734 års lag trätt i kraft.

Lönskaläge och lägersmål

Fyra av dessa fall var lönskaläge/lägersmål och alla fall initierades av kronolänsmannen. Alla män som dömdes var drängar och alla kvinnor benämndes som kvinnfolk, vilket under tidigare period överrepresenterades av benämningen kona. Alla av dessa fall resulterade i en graviditet där ett barn var dödfött. Alla parter erkände sitt brott och i alla fall förekom uppgörelse i rätten angående barnuppfostran och underhåll, förutom i det fall där barnet dog vid födseln.

Enkelt hor

Även här var det kronolänsmannen som initierade målet. Mannen som begått brottet var bonde och brottet begicks tillsammans med hans tjänstepiga, som i domböckerna tituleras med namn och benämningen kvinnfolk. Här framgår även att han förskjuts av sin äkta hustru och båda erkänner sitt brott. I häradsrätten sker även en uppgörelse angående det barn som blev resultatet av brottet.

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740.

6.3. Period III: 1741-1778

Under denna period kom 1741 års kyrkolag att gälla. (Se diagram 6).

Lönskaläge och lägersmål

Under den här perioden var det åtta fall som fick fällande domar. I tre av fallen var det kronolänsmannen som initierade målet och i ett av fallen en kvinna som angav sig själv. Fyra av de anklagade männen var drängar och två var sjömän. En av männen var faktor för fiskekompaniet, vilken lovade äktenskap och dömdes endast för otidigt sängelag.

Tre av kvinnorna fick benämningen kvinnofolk varav övriga fyra endast tilltalades med namn. I fyra av fallen erkänner båda parter och två av dessa har skett under äktenskapslöfte, varav i ett av fallen avböjer kvinnan giftermål och mannen undkommer att dömas. Två av männen nekar varav båda frias.

I fyra av fallen är graviditet ett resultat av brottet, varav en graviditet leder till ett dödfött barn. Ett fall saknar uppgift och två av fallen resulterade inte i någon graviditet. I två av fallen finns anteckningar om uppgörelse angående barnuppfostran och underhåll, en saknar uppgifter och eftersom ett barn dog vid födseln så faller det bort.

Enkelt hor

Under den här perioden uppkom ett fall som ledde till fällande dom. Den som initierade målet var hustrun till den anklagade mannen. Mannen tituleras endast med sitt namn och att han är gift. Kvinnan som han begått brottet med tituleras med namn och kvinnfolket. Det framgår inte om erkännande skett, däremot verkar det som om erkännande skett innan fallet kom upp till häradsrätten. Även uppgörelse om barnuppfostran och underhåll beslutades i rätten.

Källa: Skaftö dombok 1662-1749, Skaftö dombok 1750-1784, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740, Morlanda i Orust och Tjörns dombok 3, 1741-1760.

7. SLUTSATSER

I min undersökning har jag kommit fram till att merparten, beroende på bevisen, straffades alla som begick sexualbrott. Jag har i mitt urval sållat bort de fall där brottet inte ledde till fällande domar. I mina källor förekommer inte benämningen mökränkning, däremot har jag ett fall där domen motsvarar detta begrepp då endast mannen dömdes och fick betala böter. Detta fall är från 1671 och är inom tidsramen då begreppet fortfarande användes.

I mitt första undersökningsområde som sträcker sig mellan 1662-1736, kom 35 fall av 41 att ge fällande domar. Av dessa var kvinnor överrepresenterade, däremot fick männen betala högre böter, vilket sannolikt beror på att männen hade högre inkomst. Kyrkoplikten var dock densamma för båda könen. Att kvinnorna dömdes i högre utsträckning än männen beror sannolikt på att kvinnor som blev gravida vittnade om brottet, då en graviditet var svår att dölja. Männen kunde neka och kalla vittnen för deras fördel, eller avge värjemålsed. Det vanligaste av de fall där ingen dom utfästes var att mannen var utlänning eller förbiresande då brottet begicks. Av dem som var återfallsförbrytare blev böterna högre. Under denna period var det mindre än hälften av fallen där en graviditet var resultatet, som ledde till att mannen blev skyldig att betala underhåll. Detta kan dock vara missvisande då överenskommelser kan ha skett utanför domstolen.

Av horsbrotten var männen överrepresenterade, vilket även kan bero på att en gift kvinna lättare kunde undkomma straffet då hon var gift och den äkta maken antogs för att vara fader. Av de tolv fallen av horsbrott handlar endast ett av dessa om en kvinna. Den äkta maken var soldat, även om det inte framgår i källorna, antar jag att maken var bortrest då kvinnan blev gravid. När de gällde horsbrotten gjordes ingen skillnad på könen när det gällde böterna, den gifta parten fick i alla fall, betala högre böter.

Alla som dömdes, oavsett brott, fick betala världsliga böter och merparten av dessa fick även undergå kyrkoplikt, som dock kunde skilja sig i antalet dagar på pliktballen. De som inte hade ekonomiska medel betalade böterna antingen genom spannmål och/eller betalade med djur. De som saknade natura att betala med fick betala genom kroppsstraff.

Något som är genomgående i domböckerna är att i de flesta fall, tolkar jag merparten av fallen, som om att ett erkännande fanns innan dessa behandlades i rätten. Det verkar som om många redan hade erkänt och när de kom upp i rätten handlade det mer om att straffsätta de skyldiga. I de fall där båda eller ena parten nekade, sköts dessa fall ofta upp till nästa ting. Detta borde bero på byns sociala kontroll och deras intresse av att förhindra utomäktenskapliga födslar då det saknades ett socialt skyddsnät för deras försörjning.

I merparten av fallen som kom till häradsrätten var det högt uppsatta personer som initierade målen. Det förekommer även fall där det saknas uppgifter. Men även de kvinnor som begått brottet och anhöriga till de skyldiga initierade målet. När det gäller horsbrotten skiljer detta sig dock, ingen av dem som begått brottet initierar målet. Av lönskaläge/lägersmålen är drängar och båtsmän överrepresenterade och det finns inte ett enda fall där en man av högre börd står som tilltalad, vilket kan bero på deras ställning i samhället och deras ekonomiska fördel. Dessa kunde betala höga böter för att undslippa att målet kom upp i rätten, därav saknas dokumentation om dessa. Kvinnorna däremot har i merparten av fallen fått en nedsättande benämning av sitt kön. Däremot förekommer det kvinnor som inte titulerats nedsättande, vilka har ett äktenskapslöfte från mannen. Detta kan tyda på att hon inte ansågs lika syndig, då hon blev belägrad under äktenskapslöfte. Detta är dock bara en hypotes då mitt material kan verka för tunt för att göra en sådan antydning. Däremot förekommer det att flera av männen som lovat äktenskap nekar till detta när målet kommer upp i häradsrätten. I flera av fallen där mannen nekar till brottet, går han fri, medan kvinnan får sitt straff. Däremot är dessa antal relativt få, merparten av männen döms.

Av horsbrotten är mannen oftast nämnd vid namn, men det förekommer titlar som båtsmän och bönder, även en kapten. Det som skiljer sig från lönskaläge/lägersmålen är att i alla fall utom ett, tituleras kvinnan nedsättande. Den som inte får denna benämning är en änka. Detta är intressant då det är mannen som begår den största synden, då han är gift. I merparten av horsbrotten var graviditet ett resultat. Jag antar att även i de tre fall av tolv där uppgifter om detta saknas, resulterade i en graviditet. Med tanke på de höga böterna har jag svårt att tänka mig att människor skulle erkänna ett sådant brott om det inte fanns synliga bevis.

Sammanfattningsvis under perioden 1662-1736, så fick merparten av de dömda böter och kyrkoplikt. Merparten av dessa brott resulterade i graviditeter varav flera av dessa inte fick någon ekonomisk uppgörelse angående underhåll i häradsrätten. Männen, oavsett nivån på deras brott, titulerades med namn och/eller yrke. Kvinnorna fick i merparten av fallen benämningen kona eller kvinnfolk, med undantag för dem som hade ett äktenskapslöfte från mannen. De kvinnor som begick hor med en gift man, hade dock inte förutsättningen för att kunna ingå äktenskap, vilket kan ha påverkat synen på dessa kvinnor, som i alla fall utom ett benämndes nedsättande. Det är dock intressant att den enda kvinnan som begick horsbrott inte fick en nedsättande benämning om sitt kön, utan titulerades efter makens titel.

Perioden som sträcker sig mellan 1737-1741 behandlar fem fall där alla fick fällande domar vilket skiljer sig från tidigare period. Alla som dömdes fick även plikta med en söndag på pliktpallen, vilket under tidigare period kunde skilja sig mellan olika fall. Av dem som saknade kapital, fick dessa plikta med fängelse, vilket tidigare pliktades med kroppsstraff eller andra tillgångar som exempelvis spannmål eller djur.

Under denna tidsperiod var samtliga fall initierade av kronolänsmannen, alla män som dömdes för lönskaläge/lägersmål var dessutom drängar och alla kvinnor benämndes som kvinnfolk. Alla parter erkände dessutom sitt brott, vilket skiljer sig från tidigare period. Alla av dessa fall resulterade i graviditet och även uppgörelse om barnuppfostran och underhåll nämns i domböckerna. Ett fall av enkelt hor förekom och där var det en bonde som begått hor med sin tjänstepiga som även hon benämndes som kvinnfolk. Även i det fallet förekom uppgörelse om barnuppfostran och underhåll. Dessutom försköts mannen av sin äkta hustru, vilket inte finns nämnt under tidigare period när det gäller detta brott.

Under perioden 1741-1778 ser man tydligt att kvinnor dömdes i högre utsträckning än männen. I merparten av fallen var det kronolänsmannen som initierade målen. En av dessa män var utlänning och undkom förmodligen då han inte befann sig i landet när målet togs upp i häradsrätten. Ett annat fall behandlade en sjöman som lovat äktenskap och där bevis fanns, men kvinnan valde att inte ingå äktenskap. Detta kan ha bidragit till att man inte dömde mannen, då hans avsikt var att gifta sig med kvinnan. I ett fall dömdes båda parter till otidigt sängelag, då dessa avsåg att ingå äktenskap med varandra. Att dessa inte dömdes för lönskaläge/lägersmål, kan bero på att den stränga

synen på utomäktenskaplig sexualitet hade börjat luckrats upp. En kvinna som dömdes för andra resan lägersmål, fick inte sina böter fördubblade vilket även detta kan bero på att lagen börjat uppluckrats vad gällde dessa brott. Däremot resulterade merparten av dessa förbindelser i en graviditet men endast en av dessa finns anteckningar om uppgörelse om barnuppfostran och underhåll. Detta kan bero på flera saker, antingen så fanns en uppgörelse utanför häradsrätten men det mest troliga är att då väldigt få män dömdes under denna period, så dömdes de inte heller till underhåll. Vad gällde kyrkoplikten så hade 1741 års lag trätt i kraft, vilket innebar enskild skrift och avlösning i kyrkan, dessutom skulle de dömda betala fyra respektive två daler till kyrkan. Om kapital saknades till detta fick man arbeta i kyrkan eller socknen. De världsliga böterna kunde omvandlas till fängelse vid brist på kapital.

Det var ett fall av enkelt hor som kom att dömas i häradsrätten under denna period. I det fallet var det den äkta hustrun som initierade målet då hennes make begått hor med ett "kvinnfolk". I källorna finns anteckningar om uppgörelse angående barnuppfostran och underhåll.

Under denna period förekommer det ett fall av enkelt hor och ett fall av lägersmål, som jag inte tagit med i min undersökning. Men de bör nämnas då båda, som resulterat i graviditet, får uppskov, och inte återkommer i domböckerna. Om dessa dokument saknas eller om jakten på sexualbrottslingar inte prioriterades i samma utsträckning under 1700 talets andra hälft skulle vara intressant att forska vidare om.

Enligt Cronbergs forskning var det prästens uppgift att anmäla till domstolen om det fötts ett utomäktenskapligt barn, vilket inte finns nedtecknat i domböckerna som jag använt. Däremot var det i merparten av fallen kronolänsmannen som initierade målen. Cronberg menar även att när ett brott anmäldes i rätten, var det sista akten i ett drama som spelats ut i socknen eller byn. Detta verkar även stämma med min forskning då jag har tolkat texterna som om att erkännande finns och rättens uppgift är att utfästa en dom. Det förekommer dock fall där mannen nekar och dessa fall återkommer ofta i häradsrätten innan dom utfästes. Under Cronbergs första undersökningsperiod 1688-1717, klaras de flesta sexualbrott upp och både mannen och kvinnan döms. Vilket även överensstämmer med min forskning. Däremot är antalet dömda kvinnor överrepresenterade i både Cronbergs och min forskning. När det gäller underhåll och barnuppfostran så dömdes majoriteten av männen till detta i Cronbergs forskning, vilket

även det överensstämmer med min första undersökningsperiod. I och för sig har jag inte samma tidsperioder som Cronberg, då min första period börjar 1662 och slutar 1736, men Cronbergs forskning ligger i mitten av min period vilket gör dem jämförbara.

I Cronbergs forskning är den största gruppen barnafäder soldater, vilket är logiskt då hennes undersökningsområde hade en högre närvaro av soldater. I min forskning är drängar och båtsmän överrepresenterade vilket är logiskt då de fanns ett indelningsverk där dragoner, soldater och båtsmän var anställda.

Även förekomsten av äktenskapslöfte från mannens sida förekommer i Cronbergs och min forskning. Vad som däremot skiljer sig i Cronbergs och min forskning är att i Cronbergs forskning är det vanligt att merparten av barnafäderna som begått lägersmål, erkänner sitt brott och faderskapet. Detta är inte helt jämförbart då Cronberg undersöker en period som sträcker sig mellan 1750-1778. Min period börjar 1741 och slutar 1778, men under denna period har jag inget fall efter 1759, där någon dömdes. De fall jag har med i min studie under denna period sträcker sig mellan 1748-1759.

I Cronbergs undersökning framkommer att under 1700 talets senare del kom fler kvinnor att ensamma dömas för sexualbrott, vilket till viss del framkommit i min undersökning. Cronberg har sammankopplat detta med att det skedde en mentalitetsförändring, att den moraliska upprättelsen blev mindre viktig. Detta kan bero på att kyrkans roll minskade när det gällde den utomäktenskapliga sexualiteten. Under denna period (1741-1778) har jag i min undersökning endast tio fall, vilket gör det svårt att analysera i ett större sammanhang. Däremot är det tydligt att kvinnorna döms i högre utsträckning än männen. Även uppgörelse om barnunderhåll minskar kraftigt. En kvinna väljer att inte ingå äktenskap med den man hon begått lägersmål med, vilket kan tyda på att hon inte strävar efter att upprätthålla sin heder, detta kan bero på att hon föredrar att förlora sin heder framför att gifta sig, eller att den moraliska upprättelsen inte är lika viktig. En annan aspekt är att kvinnan som var änka, var myndigförklarad. Skulle hon ingå äktenskap med mannen skulle hon förlora detta.

Att männen nekar i högre utsträckning kan bero på att de antingen var oskyldiga till brottet eller att även för dem minskade den moraliska upprättelsen. I och för sig var en av männen utlänning, en annan ville ingå äktenskap men inte kvinnan. Av dessa åtta män var det endast två som nekade. Då materialet under denna period är tunt, kan jag

inte påstå att kvinnorna skulle dömas i högre grad än männen. Däremot har det inte framkommit varför de två män som nekade, friades. Om jag däremot skulle ha fler fall under denna period, där männen friades i två fall av tio, så skulle detta motsvara tjugo procent, vilket skulle tyda på en förändring som kan kopplas samman med en mentalitetsförändring, eller en förändring som skulle försämra kvinnornas situation. Däremot så har Cronbergs forskning visat att tiden mellan 1750-1778, erkände barnafäderna i högre utsträckning och i de fall där mannen nekade och gick ed på sin oskyldighet, friades han. Däremot kom detta att förändras mot 1700- talets slut, då kvinnorna ensamma kom att dömas. Detta är dock utanför min undersökningsperiod.

Cronbergs forskning visar att kvinnor ofta fick nedsättande benämningar, som kona och kvinnfolk, emedan mannen benämndes med namn och status. Detta har även kommit fram i min forskning. Däremot finns några undantag under min första undersökningsperiod, där kvinnor som blivit belägrade under äktenskapslöfte saknar denna nedsättande benämning i domböckerna. Huruvida dessa kvinnor benämndes i byn eller socknen framgår inte. Då dessa kvinnor fick stå kyrkoplikt är det troligt att de även fick stämpeln som kona eller kvinnfolk i samhället.

När det gällde de världsliga böterna, straffades män med en högre summa än kvinnorna, däremot såg kyrkan ingen skillnad på könen då de straffades lika. Cronbergs och min undersökning har fått samma resultat när det gällde böter.

Horsbrotten har i Cronbergs och min forskning fått samma resultat, vilket främst var ett manligt brott, huruvida gifta kvinnor kunde dölja sin utomäktenskapliga sexualitet är däremot svårt att finna svar på. Barn som avlats i hordom har i domböckerna som Cronberg använt sig av, sällan noterats, däremot har underhållet varit i samma storlek som de som avlats där ingen av parterna var gifta. Vad gäller underhåll till barn, har jag kommit fram till samma resultat som Cronberg, däremot är det vanligare förekommande i Cronbergs undersökning att mannen dömdes att betala kvinnans böter fram till 1697.

För att återgå till mina frågeställningar så kan man se en viss förändring i normen när det gällde sexualitet. Fram till 1741 års kyrkolag är fördelningen mellan dömda män och kvinnor någorlunda jämn. Där männen friades, var dessa inte från orten, avliden eller så hade de vittnen som kunde intyga deras oskyldighet. Perioden efter 1741, döms kvinnorna i högre utsträckning än männen och uppgifter om underhåll till barn har

minskat markant, då hälften av männen gick fria. Av de män som dömdes, dömdes en av fyra till underhåll. Huruvida detta gjordes upp utanför häradsrätten är osagt.

Attityden från häradsrätten, mot dem som dömdes för sexualbrott, visar tydligt att det fanns stora skillnader i synen på män och kvinnor. Män titulerades med namn och med yrke, med några få undantag. Kvinnorna titulerades i merparten av fallen som kona eller kvinnfolk. Däremot finns ett fåtal kvinnor i min första period, som har ett äktenskapslöfte av mannen, som inte får någon nedsättande benämning. Däremot är detta material för tunt för att påstå att dessa kvinnor ansågs mindre syndiga. Det verkar däremot som om det fanns en folklig kulturell uppfattning om individers ärbarhet som bedömdes av sexuella handlingar, i alla fall när det gällde kvinnor och synen på dem. I merparten av alla fall verkar det som om ett erkännande redan finns och i häradsrätten utspelas sista akten i dramat. När det gäller underhåll är det svårt att veta om dessa fick uppgörelse utanför häradsrätten. Mitt undersökningsområde följer övriga landet när det gäller kvinnlig sexualitet, däremot har jag endast ett fall av mökränkning, som förvisso har benämningen lägersmål. Men med undantag för detta så följer mitt område övriga landet och hur kvinnor och män dömdes.

Varken Cronbergs eller min forskning visar att högre uppsatta personer i samhället under den här perioden har blivit dömd, den högsta samhällsklassen som förekommer är bönder, som dömts för enkelt hor. Huruvida det övre skiktet i samhället kom undan då de hade kapital, eller om dessa var laglydiga medborgare förblir osagt men jag vågar nog påstå att det första alternativet är mer troligt. Då de kvinnor som dömdes förlorade sin status och benämndes som kona eller kvinnfolk, går det inte genom domböckerna att få svar på vilket skikt av samhället de tillhörde. Däremot förekommer det inte en enda man från det övre skiktet som blir dömd, vilket är intressant. Detta kan bero på individernas position i förhållande till andra individer i samhället. Om det övre skiktet i samhället skulle dömas för sedlighetsbrott hur skulle deras position i samhället uppfattas och hur skulle befolkningen tuktas till sedlighet om inte det övre skiktet följde lagarna.

8. SAMMANFATTNING

Syftet med uppsatsen är att genom domböcker studera den kvinnliga sexualiteten utanför äktenskapets ramar. Jag har använt mig av tidigare forskning, där tyngdpunkten ligger på Cronbergs avhandling *Synd och skam, ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*. Cronbergs resultat visar att efter mökränkningen försvann 1694, skedde en förskjutning på dömda sexualbrottslingar över till kvinnorna som tidigare hade överrepresenterats av män. Cronbergs forskning visar även att i många fall belägrades kvinnan med ett löfte om äktenskap, som inte uppfylldes av mannen. Det blev kvinnans ord mot mannens. I Cronbergs forskning förekommer även fall där kvinnan ensam döms då barnafadern går ed på sin oskyldighet. Däremot erkänner merparten av alla män under perioden 1750-1778. Cronbergs undersökning visar att när det gällde horsbrott, var män överrepresenterade. Av de kvinnor som begick horsbrott var dessa överrepresenterade av kvinnor vars män tillhörde krigsmakten. Kvinnorna i Cronbergs forskning, benämns överhängande av ord som kona eller kvinnfolk emedan männen tituleras efter sitt yrke.

Mina empiriska källor kommer från Morlanda och Skaftö domböcker, som sträcker sig mellan 1662-1784. Morlanda dombok är en samling av notiser ur protokollen för Orust och Tjörn, där rättsfallen har huvudvikt på sociala problem. Skaftö dombok är avskrivna efter originalet, där den ursprungliga texten är bevarad.

Dessa domböcker har vissa brister, då de inte är fullständiga. Efter 1759 och fram till 1778, finns inga sexualbrott som behandlar lönskaläge/lägersmål och enkelt hor, där någon blivit dömd, vilket kan bero på flera saker men det påverkar inte mina resultat. Detta försvårar min analys om det skedde en förändring i normerna för sexualiteten, däremot är det kumulativt intressant att studera tiden efter 1778. Förvisso kan detta bero på att man inte längre jagade sexualbrottslingar i samma utsträckning som tidigare, eller så skedde inga sexualbrott mellan 1759 och 1778, men däremot förekommer det fall där man inte dömt sexualbrottslingar trots att det finns ett erkännande, däremot är dessa inte med i min undersökning, men det mest troliga är att dessa protokoll saknas.

I min metod har jag begränsat mig till frivillig sexualitet mellan man och kvinna. Jag har endast undersökt fall som lett till dom, oavsett om båda eller ena parten dömdes. Jag har delat in undersökningsperioden i tre delar som följer mina frågeställningar. Dessa har även delats in i en kvantitativ och en kvalitativ analys.

En av de frågor jag sökt svar på har gällt, hur förändrades normen för sexualitet genom samhällets institutioner, som häradsrätten, och hur 1734 års lag med 1741 års kyrkolag, påverkade synen på sexualitet jämfört med 1608 års lagtillägg med 1686 års kyrkolag. Då mitt material är tunt efter 1741 förblir den frågan delvis obesvarad. Det som kommer fram i de få fall jag har under denna period är att kvinnorna döms ensamma i högre utsträckning än tidigare, och att kvinnorna dessutom inte får barnunderhåll. Det förekommer även fall i domböckerna som inte leder till dom, även om erkännande finns. Detta är utanför mitt område då jag endast undersöker fall som leder till dom. Men man kan se i domböckerna en viss tendens, att sexualbrotten inte uppmärksammas lika hårt vilket kan tyda på att den sociala kontrollen i samhället minskade. Cronbergs forskning visar att den utomäktenskapliga sexualiteten ökar efter 1750-talet, där hon hänvisar till andra forskare som menar att den ökade proletariseringen och kulturmöten stod för ökningen. Hennes forskning visar även att fler kvinnor ensamma kom att dömas efter 1700-talets slut, vilket hon tolkar som en mentalitetsförändring.

Min andra frågeställning gällde hur attityden var från häradsrätten mot dem som dömdes för sexualbrott, och om det förekom skillnader i attityder mot män respektive kvinnor. Svaret på denna fråga är tydlig, männen titulerades efter sitt yrke eller status, med några få undantag. Kvinnorna benämndes i merparten som kona eller kvinnfolk. Däremot förekom det under perioden 1662-1736, flera kvinnor som hade äktenskapslöfte, som inte benämndes som kona eller kvinnfolk. Då kvinnan ofta inte kunde dölja sitt brott, då graviditet vittnade om sexuellt umgänge, var hon redan dömd på förhand. Mannen kunde neka, kalla vittnen eller avge värjemålsed och undslippa att dömas, även om han var skyldig. Detta leder till en viss skillnad i hur attityder var mot män respektive kvinnor. Mannen hade alltid en möjlighet att undslippa att dömas. Men trots detta så erkände dock merparten av männen som anklagades. Även Cronbergs forskning visar att attityden mot kvinnor och män skilde sig åt, då männen titulerades med yrke och kvinnorna benämndes som kona eller kvinnfolk.

Jag har även ställt frågan hur mitt undersökningsområde följer övriga landet när det gällde kvinnliga sexualförbrytare och hur de dömdes. Den tidigare forskning jag har använt mig av kommer från fyra olika områden. Marja Taussi Sjöberg som undersökt Njurunda i Medelpad, Marie Lindstedt Cronberg har undersökt Torna härad i Skåne, Åsa Karlsson Sjögren, som undersökt Gävle och Annika Skansens som undersökt Nås, som ligger vid Västerdalaälven i Dalarna. Min undersökning är centrerad till västkusten

i Bohuslän. Detta ger en spridning över stora delar av landet vilket kan sätta dem i relation till varandra men de är inte jämförbara. Marja Taussi och Åsa Karlssons forskning begränsad till 1600-talets slut, vilket inte gör dessa undersökningar jämförbara efter 1600-talet. Annika Skansens har studerat skillnader mellan svenskar och finner i Nås, vilket visar på olikheter då merparten av den sexuella aktiviteten utanför äktenskapet i Nås svenskbygd ledde till äktenskap medan Nås finnmark enligt Skansens slutsats var mindre religiösa och hade en större tendens att svära falskt inför både präst och Gud. Däremot är min undersökning jämförbar med Marie Lindstedt Cronbergs forskning.

9. SLUTORD

Trots att utomäktenskaplig sexualitet straffades hårt av samhället och dess institutioner var detta något som förekom och inte ens hårda straff kunde avskräcka människor från sexuella förbindelser. Däremot var människorna väl medvetna om de problem som utomäktenskapliga födslar orsakade. Det fanns inget socialt skyddsnät för dessa mödrar och barn och oftast föll det på socknen eller byns ansvar, därav den hårda sociala kontrollen. När Karl IX införde 1608 års lagtillägg, kom detta att drabba främst kvinnor. Detta bidrog bland annat till att kvinnor i ren desperation försökte fördriva sina foster eller dödade sina nyfödda barn, vissa kvinnor valde att begå självmord. I 1600- och 1700-talets Sverige var äktenskapet av stor vikt då familjerna var stora och kvinnor saknade arvsrätt. För många kvinnor var äktenskap av största vikt för överlevnad. Många kvinnor lockades av äktenskapslöften som slutade i häradsrätten där kvinnorna skamstämplades för all framtid och effekten blev fattigdom och utsatthet. Trots 1734 års lag och 1741 års kyrkolag förbättrades inte kvinnornas situation, kvinnorna kom i allt högre grad att ensamma dömas. Min undersökning slutar där Gustav III:s tid tar vid, även om han var väl medveten om de problem som den utomäktenskapliga sexualiteten skapade och hans försök med barnamordsplakatet, hade det dålig effekt för att förbättra kvinnornas situation.

10. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta Källor

Brattö Olof, *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 1 (1662-1725), 2 (1726-1740), 3 (1741-1760)*.2000

Ganstrand Hans (och Almegius Folke), *Skaftö dombok 1662-1749, 1750-1784*.1985

Litteraturförteckning

Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars (red.), *Det svenska samhället 1720-2000: böndernas och arbetarnas tid, 2.*, uppdaterade och utök. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2006.

Hirdman, Yvonne, *Genussystemet: teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning*, Maktutredningen, Uppsala, 1988.

Jarrick, Arne, *Kärlekens makt och tårar: en evig historia*, Norstedt, Stockholm, 1997.

Karlsson Sjögren, Åsa, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle /*, Swedish Science Press, Diss. Umeå : Umeå universitet, 1998,Umeå, 1998.

Lindstedt Cronberg, Marie, *Synd och skam: ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Cronberg Publ., Diss. Lund : Univ.,Tygelsjö, 1997.

Lindkvist, Thomas & Sjöberg, Maria (red.), *Det svenska samhället 800-1720: klerkernas och adelns tid, 3.*, [rev. och uppdaterad] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2006.

Skansens, Annika, 'Det gick an?!: 1700-talets syn på föräktenskaplig sexualitet', *Att studera 1700-talet.*, s. 41-58, 2009.

Taussi Sjöberg, Marja, *Rätten och kvinnorna: från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet*. Stockholm: Atlantis 1996.

Österberg, Eva, *Folk förr: historiska essäer*, Atlantis, Stockholm, 1995.

Internetadresser

<http://www.bohuslansforsvarsmuseum.se/index.php?info=bohuslansreg>

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>